

SOCIÁLNÍ, PRACOVNÍ A HABITAČNÍ ASPEKTY REINTEGRACE ZÁPADNÍCH EMIGRANTŮ DO ČESKÉ SPOLEČNOSTI*

Zdeněk R. Nešpor

Summary:

The fall of the East block and the socio-economic transformation of the Czech Republic after 1989, alongside globalization, led to a significant increase of international migration between the Czech Republic and other countries. However, so far, the modern interpretative model of such population movements, and especially, the use of economic sociology and social anthropology, has not been applied, not even in the scientific or the public discourse. The negative result of it is a lacking public debate about migration and the lingering of an outmoded assimilation model of the relationship between immigrants and the Czech majority, and a traditionalist view of the structure and function of a national community. An important group of today's immigrants into the Czech Republic are Czechs living abroad, in the countries of the former East block but mainly those who migrated west during the communist regime (1948–1989). They in particular might become an important intercultural mediator, a catalyst of the transformation of Czech society, possessing the ability to create a highly functional transnational social space, combining political, social, cultural, economic and other spheres. More importantly, owing to their Czech origin and their primary socialization, western re-emigrants in many aspects strongly surpass the standard possibilities of transnational communities, and their influence would undoubtedly have a positive impact on the whole society. Unfortunately, the negative approach of Czechs towards the re-emigrants renders their contribution very small. The article discusses three institutional spheres of the re-integration of western re-emigrants into Czech society, which is affected by the crucial difference of both groups, based

* Článek je výstupem z interního grantu AV ČR č. Z7028912-I002 „Reemigrace zahraničních Čechů, zejména emigrantů z vyspělých zemí, do ČR v 90. letech 20. století“. Autor děkuje za tuto finanční podporu výzkumu.

on shared value models and symbolic universes. In other words, Czech emigrants have, during their stay (from 4 to 50 years) in the developed countries, very much internalised the social and behavioural norms, including their axial background. The decision to re-emigrate into the Czech Republic was strongly influenced by the firm social contacts of the emigrants, or their absence, and the possibility to create new family structures. A larger part of the re-emigrants, more often males than females, have based new families or relationships after or about their arrival in the Czech Republic. Conversely, weak social links have had little effect on re-emigration and re-integration; mainly, there proved to be an impossibility to rebuild former pre-emigration social contacts. More importantly, however, the socio-economic characteristics have greatly influenced the small level of re-integration of re-emigrants, due to a strong discrepancy in the working and economic spheres between the group of re-emigrants (whose negative experience led them to focus on western production and business partners) and the Czech business sphere. A different attitude towards both public and private property and the environment is evident in the choice of location and housing, along with the way re-emigrants deal with real estate. While Czechs still show a great level of egalitarianism and a consumer attitude to material goods, sometimes manifested by an almost conspicuous consumption, the western re-emigrants prefer the long-term capital recovery and a traditional liberal approach. A general rule is that whilst the Czech western re-emigrants have liberal values, the transforming Czech society is still far from social, political and economic liberalism, even if it rhetorically claims it, in some cases. That is why the Czech society prefers to have a relation towards immigrants (which does not affect re-emigrants) rather than assimilate them, or to isolate them socially if they do not comply with the assimilation model. That disables the emergence of a truly multicultural society, or at least a wider debate on both this topic and the deeper function of the transnational social platforms, which are significant for the whole society.

Úvod

Sociopolitické uvolnění po pádu východoevropských komunistických režimů a následná společenská a hospodářská transformace České republiky byly faktory vedoucí k poměrně rychlému střetávání české společnosti s řadou (post) moderních globálních tendencí, mezinárodními výrobními a obchodními korporacemi počínaje a kulturní globalizací, jdoucí v opozici vůči koncepci národního státu, konče. Více než desetiletí prošlé od Sametové revoluce (1989)

nicméně v mnoha ohledech stačilo spíše jen nastínit možný budoucí vývoj a „třecí plochy“ mezi někdejšími „zavětrými“ východního bloku a dynamickou situací vyspělého světa. Na „konečné výsledky“ tohoto sociálního, politického, ekonomického i kulturního vývoje či někdy střetu, který stále zřetelněji nabývá podoby prosté (byť ovšem selektivní) akceptace a integrace západních modelů sociálního jednání,¹ budeme muset ještě řadu let počkat, stejně jako na jejich náležité zhodnocení. Je však zcela nepochybné, že jedním z podstatných faktorů tohoto stavu je vstup (či spíše návrat) České republiky mezi státy, které musí řešit otázku oboustranných mezinárodních migrací² a to nejen v rovině právní a politické.³ Česká republika, procitnuvší z někdejší uzavřenosti, se již na počátku 90. let stala zemí relativně silných migračních pohybů.

Otevření západních hranic vedlo k ekonomicky motivované emigraci části především mladší populace do vyspělých zemí, ať již v podobě „prodlužování“ studijních a pracovních pobytů, sňatků s cizími státními příslušníky, exodu romské komunity formálně žádající o asyl v zemích Evropské unie (dále EU), nebo vzniku příhraničních migračních systémů.⁴ Tato emigrace se však ukázala podstatně nižší, než se obávali někteří západní sociologové a politici na počátku 90. let,⁵ byť rostoucí jazykové znalosti české populace a institucionální změny v souvislosti se vstupem ČR do EU mohou zvrátit i tento vývoj. České země se naopak staly zeměmi imigračními a to jednak pro východoevropské a asijské (okrajověji i africké) populace,⁶ z nichž někteří považují ČR za „přestupní

¹ Jak ukazují sociologická šetření CESES, je tomu tak dokonce i v případě subjektivně vnímaných významů sociálního jednání či směřování, neboť „většina (61%) dotázaných občanů ... žádnou jinou cestu než westernizaci, tj. přizpůsobování se západnímu světu, nevidí“; Potůček, Martin et al.: *Putování českou budoucností*. Gutenberg, Praha 2003, s. 30.

² Migrační pohyby poslední čtvrtiny 20. století ovšem v mnohém vykazují podstatné odlišnosti vůči dřívějším, k tomu cf. Castles, Stephen – Miller, Mark J.: *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Guilford, New York – London 1998, s. 8–15, 78–92; Guiraudon, Virginie – Joppke, Christian (eds.): *Controlling a New Migration World*. Routledge, London – New York 2001, s. 12–15.

³ Základní právní charakteristiky migrační problematiky a její aktuální statistické shrnutí podává příručka *Cizinci v České republice – Foreigners in the Czech Republic 2002*. ČSÚ, Praha 2002. Cf. také Pavlík, Zdeněk et al.: *Populační vývoj České republiky 2001*. PřF UK, Praha 2002, s. 65–71.

⁴ Morawska, Ewa: „Gappy Immigration Controls, Resourceful Migrants, and Pendel Communities.“ In: Guiraudon – Joppke, *Controlling a New Migration World, o.c.*, s. 173–191.

⁵ Cf. Castles – Miller, *The Age of Migration, o.c.*, s. 105.

⁶ Nutno připomenout, že většina států nejpozději od 80. let 20. století rozlišuje imigrační a azylovou politiku (včetně odlišného statistického zpracování), jak ale upozorňuje T. Faist, jde o politicko-právní kategorizaci, nikoli o vědeckou typologii. Z hlediska integrace migrantů do majoritní společnosti pak tato diference hraje minimální roli (Faist, Thomas: *The Volume and Dynamics of International Migration*

stanici“ v další cestě na vysněný Západ, zatímco další se zde trvale usazují. Ve druhé řadě do České republiky imigrovalo i nezanedbatelné množství občanů vyspělých zemí, ať již z důvodu jejich „ex-patriotství“, nespokojenosti s globalizací a ekonomickým vývojem především anglosaského světa v 90. letech (známá americká komunita v Praze, rozsáhlá především v první polovině 90. let), nebo později pro jejich ekonomické aktivity v ČR a dalších zemích někdejšího východního bloku.⁷ Přílivem západních imigrantů do českých zemí, jakkoli značným, bychom však nevysvětlili výrazně pozitivní migrační bilanci ČR a západoevropských zemí ve prospěch první oblasti⁸ – jinak řečeno, přímý protiklad na Západě se strachem očekávaného „přílivu imigrantů“ ze zemí střední a východní Evropy. Vysvětlení přináší detailnější pohled na západní imigranty do ČR: jejich podstatnou část totiž tvoří někdejší čeští emigranti, kteří do vyspělého světa odešli v období vlády komunistického režimu a jejichž část se nyní vrací do „staré vlasti.“⁹ Právě této skupině bude věnována přítomná studie.

V případě všech migračních pohybů přitom moderní výzkum ukazuje, že pro jejich hlubší pochopení nelze vystačit s tradičními demografickými a ekonomistickými modely, nýbrž je třeba uvažovat hlubší kontextuální, kulturní a sociální faktory.¹⁰ Thomas Faist v této souvislosti zavedl pojem „transnacionální sociální prostory“, přičemž „*metafora transnacionálních sociálních prostorů ... zahrnuje nejen pohyb osob, ale také [mezinárodní] cirkulaci idejí, sym-*

and Transnational Social Spaces. Clarendon, Oxford 2000, s. 22–25; cf. také Nešpor, Zdeněk R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty.* Prolegomena k sociologickému studiu českých migračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2002, s. 27–28). Přestože tedy v případě značné části imigrantů do ČR z Východu jde o žadatele o azyl, pro účely této studie nebudu mezi migranty a žadateli o azyl rozlišovat.

⁷ Tento druhý typ imigrace ze Západu (především ze Spojených států, Kanady a Spojeného království) ovšem redukoval první, vedl k odlivu „ex-patriotů“ do tradičně jim blízkých zemí, např. do Řecka.

⁸ Hoenekopp, Elmar: „Central and Eastern European in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Structure of Migration, Population and Employment.“ *OECD Seminar on Recent Developments in Migration and the Labour Market in Central and Eastern Europe in the Context of the EU Enlargement*, Bratislava 2–3. 3. 2000 (unpublished paper), s. 9–11. Podobný vývoj jako v ČR nastal ze všech zemí někdejšího východního bloku jen ve Slovinsku.

⁹ *Ibid.*, s. 7; Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 57–59. Dlužno připomenout, že v 90. letech 20. století došlo zároveň k reemigraci etnických Čechů z bývalých socialistických zemí, jde však o pohyb podstatně menší skupiny osob, který navíc vykazuje značné odlišnosti vzhledem ke zde sledované problematice. K tomu cf. *ibid.*, s. 54–57; významnější studie z dnes již rozsáhlé literatury k této východní reemigraci uvádím v pozn. č. 19.

¹⁰ Morawska, Eva: „The Sociology and Historiography of Immigration.“ In: Yans–McLaughlin, Virginia (ed.), *Immigration Reconsidered. History, Sociology, and Politics.* Oxford University Press, New York – Oxford 1990, s. 189–192; Tilly, Charles: „Translated Networks.“ *Ibid.*, s. 85. Celkový rozbor soudobých migračních teorií podali Castles, S. – Miller, M. J.: *The Age of Migration, o.c.*, s. 19–29.

*bolů i materiálních statků.*¹¹ Jde o dynamické sociální, kulturní a ekonomické systémy přesahujících hranice jednotlivých států a ve svém rámci umožňující (relativně) snadné přesuny všech forem kapitálu. Jinak řečeno, transnacionální sociální prostory podstatně zvyšují transferabilitu sociokulturního kapitálu, posilují tedy migrační pohyby (a zároveň umožňují jejich dočasný charakter – tzv. transmigrace), stejně jako mezinárodní pouta v nejrůznějších institucionálních sférách, a konečně do značné míry umožňují „únik“ před mocenskými a kontrolními mechanismy národních států.¹² Třebaže je přitom již zřejmé, že celosvětová globalizace není jednotným a unipolárním procesem,¹³ jejím nepochybným důsledkem je právě posílení celosvětových migračních procesů a zároveň i vznik transnacionálních sociálních prostorů mezi konkrétními státy, národy či dalšími sociálními skupinami. Je tomu tak i v případě současné České republiky, která se v sociální a kulturní rovině (více než v rovině politické či ekonomické) v důsledku uvedených migračních pohybů střetává s mnohdy velmi odlišnými typy sociálního jednání. Nutno přitom podotknout i to, že je tomu tak i v případě českých reemigrantů, ať již východních nebo západních, kteří v důsledku svého pobytu v zahraničí (v řadě případů přesahujícího generaci přímých emigrantů), internalizovali tamní modely jednání, hodnotová schémata i symbolická univerza.¹⁴ V tomto případě tedy můžeme do určité míry hovořit o „nové emigraci“, neboť proces adaptace a integrace reemigrantů do české společnosti rozhodně není (pro obě strany) bezbolestný a vykazuje řadu shodných rysů s vlastní emigrací, nehledě na samozřejmou kulturní blízkost (mnohdy se však projevující v rovině idealizace „staré vlasti“), která zahraniční Čechy k reemigraci vedla.

Vztahy mezi imigranty a sociální majoritou imigrační země, které *ipso facto* ovlivňují i vztahy imigrantů k emigrační zemi, přitom můžeme rozdělit do tří typů: jde o typ (1) asimilační, (2) multikulturní a (3) transnacionální.¹⁵ (1) Asimilační model „tavícího tyglíku“ předpokládá rychlou integraci imigrantů do hostitelské země na základě jejich socioekonomické parity se sociální majoritou. Imigranti se v kulturní rovině rychle identifikují s hodnotami hostitel-

¹¹ Faist, T.: *The Volume, o.c.*, s. 13.

¹² *Ibid.*, s. 200; cf. také s. 120.

¹³ Berger, Peter L. – Huntington, Samuel P. (eds.): *Many Globalizations. Cultural Diversity in the Contemporary World*. Oxford University Press, Oxford 2002.

¹⁴ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 74–79.

¹⁵ Faist, T.: *The Volume, o.c.*, s. 252–258. Castles a Miller naproti tomu uvádějí typy (1) exklusivistický, (2) asimilační a (3) multikulturní (Castles, S. – Miller, M. J.: *The Age of Migration, o.c.*, s. 244–250), přičemž ovšem dostatečně nediferencují mezi typem prvním a třetím – exklusivismus je mnohdy důsledkem prakticky neproveditelného nebo neúspěšně zaváděného multikulturalismu.

ské země a poměrně záhy získají i její občanství. Tento typ integrace je přitom obvyklý v tradičních imigračních zemích, byť některé z nich od 70. let 20. století začaly přecházet k multikulturnímu modelu (2). Jeho podstatou je etnický a kulturní pluralismus, akceptace a často i podpora sociokulturní diferenciaci uvnitř hostitelských zemí. Imigranti si ponechávají podstatnou část svého kulturního zázemí, které znovuvytvářejí v hostitelské zemi, přičemž tato situace je spojena s vysokou mírou jejich sociální soudržnosti (účast na skupinových aktivitách, endogamie, kohabitace, vznik tzv. etnických (sub)ekonomik atd.). (3) Transnacionální model předpokládá vznik synkretických mezinárodních sociokulturních útvarů, transnacionálních sociálních prostorů, spojených často se vznikem smíšených identit, s dvojím občanstvím a v neposlední řadě s rozvojem mezinárodních kulturních, sociálních a ekonomických vazeb. Příslušníci transnacionálních sociálních prostorů tak na jednu stranu jsou z mezinárodní diverzity profitující *tertius gaudens*, zároveň však zprostředkovávají vysoce produktivní kulturní přenosy mezi oběma společnostmi, ze kterých mohou mít prospěch všichni.

Celosvětový nárůst náboženského i etnického fundamentalismu v 90. letech 20. století, mnohdy (ne-li vždy) spojený s nostalgickou idealizací éry národních států tváří v tvář postupující globalizaci, stejně jako problémy spojené s praktickým zaváděním multikulturní politiky, vedl naneštěstí k zesílení izolacionistických tendencí. Multikulturalismus byl mnohdy „tíše opuštěn“, aniž byl jinde zaveden,¹⁶ přičemž silně redukovanému proudu imigrantů¹⁷ byla dána na výběr absolutní asimilace nebo sociální marginalizace až ghettoizace na troskách multikulturního systému (tedy „diferenční exkluzivismus“ v intencích S. Castlese a M. J. Millera¹⁸). Přes tento negativní vývoj, a právě pro něj, bychom však neměli zapomínat na výrazně pozitivní charakter multikulturalismu i transnacionalismu; měli bychom si uvědomit, že Česká republika může v průběhu své transformace profitovat právě (a do značné míry pouze) z mezinárodní spolupráce a z transnacionálního přenosu kulturních, sociálních a v neposlední řadě i ekonomických hodnot. Je otázkou, nakolik je toho česká většina schopna, zda-li i u nás nepřeváží izolacionistické a xenofobní tendence? Odpověď na tuto společensky vysoce významnou otázku sice v přítomné studii poskytnout nemohu; můžeme však zaměřit pozornost na jeden z důležitých prvků, které tvoří vznikající transnacionální prostory mezi ČR a západními zeměmi, na čes-

¹⁶ Castles, S. – Miller, M. J.: *The Age of Migration*, o.c., s. 250.

¹⁷ Guiraudon, V. – Joppke, C.: *Controlling*, o.c., s. 7.

¹⁸ Castles, S. – Miller, M. J.: *The Age of Migration*, o.c., s. 244–245; cf. též s. 248.

ké reemigranty z těchto oblastí. Právě oni (byť nejen oni) totiž tvoří onen mezikulturní most, o kterém Georg Simmel prohlásil, že jde o „jeden z největších lidských činů ... tento most symbolizuje rozšíření naší volní sféry prostorem“.

Čeští reemigranti 90. let 20. století – východní a západní reemigrace

Bylo již uvedeno, že reemigrace zahraničních Čechů do ČR (resp. do r. 1992 do Československa) v 90. letech 20. století můžeme rozdělit na reemigrace ze zemí někdejšího východního bloku, především z nástupnických států SSSR a z Rumunska, a na reemigrace z vyspělého světa/Západu.¹⁹ V prvním případě jde vlastně o jakési „dokončení“ poválečných reemigrací, které dříve nebylo možné provést pro negativní postoj vlád vysílajících zemí a někdy i pro nezájem potenciálních reemigrantů o návrat do Československa. Na rozdíl od poválečných reemigrací však československý, respektive český stát organizoval jen část těchto reemigrací (z oblasti postižené černobylskou katastrofou), zatímco ostatní byly ponechány případnému zájmu a aktivitě samotných migrantů. Totéž samozřejmě platilo i pro řádově rozsáhlejší reemigrace Čechů z vyspělých zemí,²⁰ jejichž většině nejen nebylo poskytnuto institucionální zaštitění, nýbrž se mnohdy setkali i se silně negativním přijetím ze strany české veřejnosti.²¹

S podstatnými rozdíly v integraci reemigrantů do českého prostředí se však setkáváme i v případě přistěhovalců z bývalého Sovětského svazu a z Rumunska. První se po jisté počáteční nespokojenosti s mírou jejich akceptace

¹⁹ Zatímco východní reemigrace byly českými etnology a dalšími badateli hojně studovány (mezi nejdůležitější literaturu patří: Brouček, Stanislav – Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa: „Adaptace přesidenců v české společnosti.“ *Český lid* 82, 1995, 1: s. 1–17; *Češi v cizině* 6. ÚEF ČSAV, Praha 1992; Nešpor, Zdeněk R. – Hornořová, Martina – Jakoubek, Marek: „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část čtvrtá: Religiozita remigrantů. Závěry“ *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 8/2002, s. 85–104; Secká, Milena: „Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu.“ *Český lid* 80, 1993, 3, s. 177–84; *Eadem*: „Češi v Rumunsku.“ In: *Češi v cizině* 9. ÚEF AV ČR, Praha 1996, s. 96–104; Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Brouček, Stanislav: „Češi z Běloruska“. *Český lid* 84, 1997, 3, s. 177–190; Valášková, Naďa: „K adaptaci současné reemigrační vlny Čechů z Ukrajiny.“ *Český lid* 79, 1992, 3, s. 193–206), v případě západní reemigrace byly zatím publikovány toliko přípravné studie (Holý, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001, s. 65–68; Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*; *Idem*: „The Disappointed and Disgruntled: A Study of the Return in the 1990s of Czech Emigrants from the Communist Era“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 2002, 6, s. 789–808).

²⁰ Počet reemigrantů z Ukrajiny, Běloruska a Rumunska zřejmě příliš nepřesáhl 3 000 osob, zatímco počet západních reemigrantů bývá odhadován v řádu desítek tisíc; Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, 57–59.

²¹ *Ibid.*, s. 59, 73–74.

českým prostředím s tímto prostředím rychle sžili, mimo jiné proto, že na lokální úrovni jde o příliš malé skupiny, neschopné svébytné existence (právě to byl ostatně záměr orgánů státní správy, řídicích imigraci). Individuální, respektive *de facto* skupinový (baptisté) charakter reemigrací z Rumunska, vedoucí ke vzniku relativně rozsáhlých a vůči svému okolí ostře ohraničených skupin, nproti tomu posílil izolacionistické tendence příslušníků této migrační skupiny. Svou roli zde hrálo i záhy získané výlučné postavení na trhu práce, opět podmíněné nábožensky zakotvenou praktickou každodenní etikou, jež také působí jako diferenciační činitel mezi rumunskými reemigranty a českou majoritou. S výjimkou religijně podmíněných faktorů se však i reemigranti z Rumunska o své vůli snažili o maximální asimilaci do české společnosti. V obou případech máme tedy co do činění s praktickým uplatňováním tzv. asimilačního modelu integrace, který je nadto podtržen tradičním českým chápáním vztahu jedince a intersubjektivních kolektivních entit (na prvním místě národa).²² Česká společnost (a stejně tak i Češi žijící v jiných státech východního bloku) totiž vinou své izolace v období vlády komunistického režimu podržela tradiční nacionalistický pohled na existenci národního celku,²³ takže „*od emigrantů se očekává, že budou svému státu poskytovat maximální loajalitu*“.²⁴ Potíž nastala v případě reemigrantů ze Západu, neboť ti se – vzhledem ke svým zkušenostem ze svobodného světa, o nichž (mylně) předpokládali, že budou bezvýhradně akceptovány – rozhodně nehodlali svým českým spoluobčanům nijak přizpůsobovat. Setkali-li se s nezájmem nebo i s odporem, v některých případech proto dokonce od své reemigrace upustili.²⁵

Přesto však v průběhu 90. let 20. století a do určité míry stále do České republiky přicházejí čeští západní emigranti z let 1948–89 nebo jejich potomci, kteří se zde usazují, vstupují do sociálních a často i pracovních vztahů a výraznou měrou obohacují mezinárodní kulturní výměnu mezi ČR a zeměmi vyspělého světa. Komplexnost jejich působení přitom dobře vystihuje metafora transnacionálních sociálních prostorů – pokud ovšem v ČR nacházejí patřičnou odezvu pro jejich vybudování. Zamyšlení nad touto otázkou ponechám do závěru přítomné studie; jejím úkolem by mělo být postižení některých důležitých charakteristik uplatňujících se při vstupování západních emigrantů do české společnosti. Půjde především (1.) o jejich vznikající nebo obnovované so-

²² Holý, L.: *Malý český člověk, o.c.*, s. 15, 64–65.

²³ K tomu *cf.* např. Potůček, M. et al.: *Putování, o.c.*, 36.

²⁴ Holý, L.: *Malý český člověk, o.c.*, s. 65.

²⁵ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, 59.

ciální vazby různé síly a subjektivní významnosti; (2.) o pracovní a socioekonomické charakteristiky reemigrantů, výrazně se podílející na míře jejich sociální integrace; a konečně (3.) o postžení jejich volby typu bydliště a jeho environmentálního umístění ve vztahu k majoritním modelům sociálního jednání.

Studie přitom vychází z dat, získaných v průběhu autorova kvalitativního sociologického a sociálně-antropologického výzkumu, realizovaného na Sociologickém ústavu AV ČR v letech 2002–03.²⁶ Výzkum probíhal formou nestandardizovaných rozhovorů se sto respondenty na celém území ČR (dalších 30 respondentů tvořilo zahraniční referenční skupinu), přičemž vzhledem k použité technice sběru dat lze považovat jeho výsledky za reprezentativní. O základních charakteristikách výzkumného vzorku informují tabulky č. 1 a 2. Výsledky šetření byly dále rozšířeny o rozsáhlou analýzu publikovaných i nepublikovaných písemných pramenů, především tzv. subjektivních dokumentů.²⁷

Tab. č. 1: Výzkumný vzorek západních reemigrantů do ČR podle pohlaví a hostitelské země

hostitelská země	muži	ženy	celkem
Rakousko	7	–	7
SNR	6	3	9
Spojené království	5	–	5
Švédsko	2	1	3
Švýcarsko	4	2	6
Jiný evropský stát ²⁸	4	1	5
Dva a více evropských států ²⁹	9	1	10
Kanada	7	6	13
USA	14	7	21
Austrálie	5	1	6
JAR	2	1	3
Dva a více evropských a zámořských států ³⁰	8	2	10
Dva a více zámořských států ^{31a}	2	–	2
Celkem	75	25	100

²⁶ Podrobnější teoretické, metodické i technické vymezení výzkumné práce čtenář nalezne v Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 60–67.

²⁷ *Ibid.*, s. 22–25; teoretická a metodická východiska pro studium migračních procesů prostřednictvím subjektivních dokumentů a otázku jejich svrchovaného významu řešila Yans-McLaughlin, Virginia: „Metaphors of Self in History. Subjectivity, Oral Narrative, and Immigration Studies“. In: *Eadem* (ed.),

hostitelská země	muži	ženy	celkem
Evropa	37	8	45
Zámoří	30	15	45
Evropské a zámořské státy ^{31b}	8	2	10
Celkem	75	25	100

Tab. č. 2: Výzkumný vzorek západních emigrantů, kteří reemigraci odmítli, podle pohlaví a hostitelské země

hostitelská země	muži	ženy	Celkem
Rakousko	–	1	1
SNR	1	4	5
Spojené království	3	2	5
Švédsko	–	–	–
Švýcarsko	4	3	7
Jiný evropský stát – Belgie	–	1	1
Několik evropských států ^{31c}	1	–	1
Kanada	–	3	3
USA	3	–	3
Austrálie	–	–	–
JAR	–	–	–
Několik evropských a zámořských států ^{31d}	3	1	4
Několik zámořských států	–	–	–
Celkem	15	15	30

Immigration Reconsidered. History, Sociology, and Politics. Oxford University Press, New York – Oxford 1990, s. 254–290.

²⁸ Jedná se o Francii, Nizozemí, Španělsko.

²⁹ Zpravidla se jedná o kombinaci dvou států: nejčastěji Rakousko, SNR, Švýcarsko, Nizozemí a Spojené království, výjimečně Itálie, Francie a Belgie.

³⁰ Zpravidla se jedná o kombinaci dvou států: Rakouska, SNR, Nizozemí, Francie a Spojeného království za evropské země, za zámořské státy USA, Kanada, Austrálie, JAR, Hong-Kong a Brazílie.

^{31a} V prvním případě se jedná o Austrálii a USA, ve druhém o Kanadu a Ghanu.

^{31b} Zpravidla se jedná o kombinaci dvou států: Rakouska, SNR, Nizozemí, Francie a Spojeného království za evropské země, za zámořské státy USA, Kanada, Austrálie, JAR, Hong-Kong a Brazílie.

^{31c} Jedná se o kombinaci Francie a SNR.

^{31d} Zpravidla se jedná o kombinaci dvou států: SNR a Švýcarsko za evropské země, za zámořské státy USA, Austrálie a Turecko.

Kontinent hostitelské země	muži	ženy	Celkem
Evropa	9	11	20
Zámoří	3	3	6
Několik evropských a zámořských států	3	1	4
Celkem	15	15	30

Silné sociální vazby

Moderní teoretikové migračních procesů se shodují s autory mezinárodních komparativních výzkumů v odmítnutí přísně individuálního charakteru mezinárodních migrací, postulovaného ekonomistickou *rational choice theory*.³² Historik a sociolog Ch. Tilly došel až k extrémnímu závěru, že nemigrují jedinci, „*migrují [sociální] sítě*“.³³ Široká shoda panuje také v tom, že v rámci migračních procesů se uplatňují nejen silné sociální vazby (tzv. primární vazby, vznikající různými typy příbuzenství), ale také – byť odlišným způsobem – slabé sociální vazby. Zatímco silné sociální vazby – na které Tilly a další „noví ekonomičtí sociologové“ mysleli především, uvažovali-li o sociálních sítích – mají klíčový vliv na vlastní rozhodnutí, zda subjekt bude či nebude emigrovat, zda jeho emigrace zůstane trvalou či nakonec dojde k reemigraci atd., slabé sociální vazby slouží především jako zdroj informací. Uplatňují se jednak při volbě cílové země, především však v průběhu širší (re)asimilace jedince – trvale zakotveného uvnitř silných sociálních vazeb – kdy umožňují snazší získání práce, bydlení, dalších společenských a profesních vazeb a v neposlední řadě také širší sociální akceptaci daného subjektu.³⁴

Výzkum potvrdil předpokládanou významnost obou typů sociálních vazeb. Naprostá většina respondentů před svým rozhodnutím odjet z Československa konzultovala nejbližší příbuzné, nebo jim toto rozhodnutí alespoň oznámila a pak je s nimi diskutovala a stejně tomu bylo i v případě jejich reemigrace. Byly to totiž nejčastěji rodinné vazby, které reemigraci zabránily, nebo ji výrazně ztížily. Tuto situaci dobře vystihuje vzpomínka S. Karáska, že „*přišel listo-*

³² Yans-McLaughlin, V.: *Immigration Reconsidered, o.c.*, s. 7; Faist, T.: *The Volume, o.c.*, s. 41–59 aj.

³³ Tilly, Ch.: *Transplanted Networks, o.c.*, s. 85.

³⁴ Faist, T.: *The Volume, o.c.*, s. 101–102.

pad [1989], začal jsem balit. Bolševik je na lopatě, jedeme domů. Najednou jsem si všiml, že balím sám. [Manželka] Stáňa a děti se v žádném případě vrátit nechtěly“.³⁵ K definitivní Karáskově reemigraci pak došlo až po náhlém úmrtí jeho manželky. V případě českých západních emigrantů, kteří svou reemigraci po roce 1989 odmítli, převažovaly totiž právě rodinné důvody (16 případů; 53%) nad ekonomicko-pracovními (9 případů; 30%) či nespokojeností se stávajícím sociálním a politickým vývojem v České republice nebo s negativním přijetím českou sociální majoritou (5 případů; 17%). Přinejmenším část emigrantských rodin (zejména druhá generace) se totiž v takové míře integrovala do hostitelské společnosti, že se pro ni návrat stal nepředstavitelným,³⁶ což je pocho-pitelné již z toho důvodu, že podstatná část respondentů prožila většinu svého života mimo české území. V zahraničí pozitivně integrovaní tak zabraňují reemigraci svých blízkých – k níž naopak v řadě případů dochází po úmrtí těchto členů rodiny. Druhým typem rodinných vazeb, negativně ovlivňujícím reemigraci zahraničních Čechů, jsou jejich mezietnická manželství. Z třiceti zahranič-ních respondentů výzkumu, kteří návrat do Československa/České republiky odmítli, jich totiž 12 (40%) žilo s partnerem jiné národnosti,³⁷ o jehož integraci do české společnosti výrazně pochybovali a to především pro vysokou míru xenofobie a etnické intolerance současné české společnosti – na tomto soudu se přitom shodla naprostá většina respondentů, ať již do České republiky reemigrovali nebo nikoli.

Silné sociální vazby se tedy ukázaly jako nejdůležitější rozhodovací kritérium v případě reemigrace zahraničních Čechů. Teprve na druhém místě stály faktory hospodářské a pracovní. Jak ukazují i další výzkumy,³⁸ rozhodně neplatí běžný soud české populace, že ze Západu reemigrují především ekonomicky neúspěšní jedinci. Relativní ekonomicko-pracovní úspěšnost (či spíše její subjektivně vnímaná míra³⁹) sice byla důležitým motivačním faktorem (re)emigrací, avšak pouze v součinnosti s těmito dalšími faktory.

Platí však i opačný vztah, neexistence či rozpad silných sociálních vazeb v průběhu emigrace výrazně posílil reemigrační motivaci. Z výzkumu jednoznačně vyplývá, že vedle slabých sociálních vazeb a souvisejícího hodnotové-

³⁵ Karásek, Sváta: *Vino Tvé výborné. Rozhovory Š. Hájek – M. Plzák*. Kalich, Praha 2000, s. 235.

³⁶ Cf. Filípek, Jan: *Odlesky dějin československého exilu*. B. m. 1999, s. 134; Kosová, Lenka: „Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku“. In: Hrubý, K. – Brouček, S. (eds.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Karolinum + EÚ AV ČR, Praha 2000, s. 104.

³⁷ Pro srovnání: ze 100 reemigrantů do ČR přišlo jen 8 s manželským partnerem jiné národnosti.

³⁸ Nešpor, Z. R.: *The Disappointed, o.c.*, s. 802–804.

³⁹ *Ibid.*, s. 791–794.

ho založení (nostalgie po „staré vlasti“, pocit sounáležitosti s českým národem atp.), respektive ekonomicko-pracovních motivů (včetně majetkových restituací v ČR), hrála nejdůležitější úlohu při rozhodování o reemigraci neexistence silných sociálních vazeb v zahraničí. Ačkoli ke konečnému rozhodnutí reemigrovat většinou vedl komplex posuzovaných motivačních faktorů, nikoli faktor jediný, možnost začít nový partnerský vztah v České republice – unietnický vztah, který se většině emigrantů jeví jako nevhodnější – se ukázala jako velmi důležitý faktor. Bylo tomu tak v případě 13ti respondentů, přičemž šlo o dvanáct mužů a jedinou ženu (22% z celkových 60ti respondentů, kteří nežili v manželství či v trvalém partnerském soužití). Reemigrace však vedla ke vzniku manželských nebo (častěji) kohabitačních svazků i v řadě dalších případů, kdy neexistence těchto vztahů netvořila významný motiv návratu do České republiky. Zatímco 40% reemigrantů žilo v manželských (38%) či kohabitačních vztazích (2%), které reemigrací nebyly porušeny, a dalších 20% respondentů (61% z celkového počtu nesezdaných žen oproti pouhým 32% z celkového počtu nesezdaných mužů) po svém návratu do „staré vlasti“ žádné partnerské vztahy nevytvořilo, primárně z důvodu vlastního nezájmu, pro zbývajících 40% respondentů znamenala reemigrace vytvoření zcela nových primárních sociálních vazeb (viz tab. č. 3).

Tab. č. 3: Vliv reemigrace na dynamiku silných sociálních vazeb

	muži		ženy		Celkem
	četnost	%	četnost	%	četnost
reemigrace manželů	28	37	10	42	38
reemigrace kohabitantů	2	3	0	0	2
vznik manželství po reemigraci	14	18	3	12	17
vznik kohabitace po reemigraci	20	26	3	12	23
setrvání v osamělosti	12	16	8	33	20
celkem	76	100	24	100	100

Vedle silného vztahu mezi reemigračním chováním a dynamikou silných sociálních vazeb (ve smyslu sňateční, nikoli pokrevní příbuznosti) můžeme v této věci konstatovat také vysoký vliv genderových charakteristik. Ženy reemi-

grovaly buď společně se svými manžely anebo tehdy, když o vytvoření partnerského vztahu neměly zájem (z důvodu svého vdovství, předchozích negativních zkušeností s manželstvím či homosexuální orientace), jen čtvrtina reemigrujících žen pak po svém návratu do ČR vytvořila trvalé partnerské vztahy. Celkově přitom platilo, že ženy dávaly přednost manželství před nesezdaným soužitím (13 : 3 případům, tedy 62% manželství z celkového počtu partnerských vztahů). Naopak více než polovina mužů, kteří reemigrovali do ČR a žijí zde v partnerských vztazích, zde našla vztahy nové (53%), přičemž slabá většina z těchto vztahů měla formu partnerského soužití bez uzavření sňatku (59%). Jiné než genderové rozdíly se přitom ve vztahu reemigrace a dynamiky partnerského soužití prakticky neuplatnily. Do manželství či partnerského soužití vstupovali reemigranti nejružnějšího věku a (většinou) nezávisle na svých dřívějších zkušenostech s partnerským soužitím. Podle výpovědi dvaosmdesátiletého (!) respondenta, kterého k reemigraci vedly právě tyto důvody, „*člověk tak pořád doufal, že najde českou ženu ... a člověk měl dojem, že by zas moh' mít rád*“,⁴⁰ takže setkání s potenciální partnerkou v České republice jej vedlo k pozdnímu začátku nového partnerského soužití (v 79ti letech). Je-li to biologicky možné, tyto nové partnerské vztahy (častěji v případě manželství než nesezdaných soužití) obvykle vedou k početí potomků.

Charakteristickým rysem nově vznikajících partnerských vztahů reemigrantů do ČR je věkový rozdíl partnerů. Téměř ve všech případech si totiž navrátilci ze Západu našli mladší partnery (tento závěr platí pro obě pohlaví, v případě mužů je průměrná věková diference partnerů vyšší – výjimkou nejsou ani případy, kdy přesahuje dvě dekády). Důvodem je především vyšší atraktivita reemigrantů jakožto životních partnerů oproti standardní české populaci. Uplatňují se zde faktory širších („světoobčanských“ či „světoběžnických“) zkušeností, lepší adaptability vzhledem ke vznikajícímu kapitalistickému a liberálnímu socioekonomickému systému, mladšího fyzického vzhledu reemigrantů⁴¹ a v některých případech zřejmě i racionálního ekonomického kalkulu („bohatý ženich“).

Šířeji diskutovaná otázka dynamiky sňatečního (a kohabitačního) typu reemigrantských sociálních vazeb dává tušit, že jiné typy silných mezilidských

⁴⁰ Resp. č. 63; 5. 2. 2003.

⁴¹ Tato otázka nemůže být na daném místě podrobněji zkoumána, lidé setkávající se s reemigranty však daný soud potvrzují. Lze přitom uvažovat jednak o pozitivním „předvýběru“ samotnou skutečností emigrace, o pozitivním vlivu mírně zátěžových situací, ale také o lepším životním prostředí ve vyspělých zemích a o tamním zdravějším způsobu života (sport, strava atd.), případně i o osobní „adjustaci“ v podobě udržování image.

vztahů ve vztahu k reemigraci nehrají větší úlohu s výjimkou negativního ovlivnění. Jinak řečeno, pokrevní příbuzenství zahraničním Čechům v reemigraci spíše zbraňuje (pokud se uplatňuje jako motivační faktor při rozhodování o re/emigraci), aniž by ji podporovalo. Je to zcela pochopitelné, neboť rodiče naprosté většiny potenciálních reemigrantů, kteří velmi často žili v českých zemích, již nežijí, zatímco jejich děti obvykle žijí v zahraničí a o návrat do České republiky zájem nemají. Existence, respektive místo pobytu dalších příbuzných, ať sourozenců nebo vzdálenějších příbuzných, pak na volní rozhodnutí emigrantů stran návratu do ČR nemělo prakticky žádný vliv. Téměř pětina českých emigrantů z výzkumu měla v okamžiku Sametové revoluce své rodiče na českém území, aniž však tato skutečnost výrazněji ovlivnila jejich rozhodnutí reemigrovat či zůstat v zahraničí – někteří z nich své rodiče pozvali k sobě, jiní je začali (častěji) navštěvovat,⁴² další naopak reemigrovali, v naprosté většině ovšem na jiné místo, než k rodičům. Vzhledem k (obvykle) vysokému věku rodičů reemigrantů a k malému významu jejich dalších pokrevně-příbuzenských vazeb se však tento typ sociálních vztahů výrazněji neuplatnil v post-reemigrační adaptaci a integraci navrátilců do českého prostředí, ať již v rovině sociální, ekonomické či jiné.

Slabé sociální vazby a pracovní zařazení reemigrantů

Opuštění asimilační teorie a odklon od demografických a kvantitativních metod výzkumu migrační problematiky vedl v posledních třech dekadách k výrazným posunům v teorii a metodologii sociologické a antropologické práce na tomto poli. Znamenalo to především přijetí široké perspektivy tzv. nové ekonomické sociologie⁴³ a v neposlední řadě odklon od analýzy partikulárních migračních důvodů k zaměření na vzájemné vztahy mezi migranty, jejich sociálními skupinami a hostitelskou společností včetně jejích nejrůznějších institucí.⁴⁴ Jako velmi důležitá, ne-li nejdůležitější se přitom jeví analýza trhu práce ve vztahu k post-migračnímu vývoji a postupné integraci do hostitelských společností, která dala vzniknout řadě teorií, konceptualizujících toliko částečnou integra-

⁴² Část emigrantů měla v období vlády komunistického režimu tzv. upravený vztah s ČSSR, respektive byli vyvázáni z československého státního občanství, což jim umožňovalo (získali-li československé vstupní vízum) příležitostně navštěvovat příbuzné. K těmto návštěvám však obvykle nedocházelo častěji než jedenkrát do roka.

⁴³ Cf. např. Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 30–32.

⁴⁴ Schmitter Heisler, Barbara: „The Sociology of Immigration“. In: Brettell, C. B. – Hollifield, J. F. (eds.): *Migration Theory*. Routledge, New York – London 2000, s. 79.

ci (především) první generace imigrantů.⁴⁵ Jejich výsledky ostatně zahrnují již zmiňované transnacionální teorie.

Platí totiž, a provedený výzkum tyto poznatky potvrdil, že zatímco vlastní rozhodnutí zda reemigrovat záleží především na silných sociálních vazbách jedince, výběr emigrační země, bazální začlenění do tamní společnosti, především nalezení místa pobytu a práce, stejně jako charakter a způsob socializace z velké míry koinciduje s informacemi, získanými prostřednictvím okruhu širších osobních vztahů. Naprosto přitom nešlo jen o *significant others*, nýbrž o nejrůznější často i velmi vzdálené informátory z pracovního či sociálního prostředí nebo – po úspěšné emigraci – v některých případech také o příslušníky dřívějších emigračních vln. Jakkoli totiž mezi českými západními emigranty z období před druhou světovou válkou, z emigrační vlny února 1948 a pozdějšími mnohdy docházelo k ostrým sporům a k vzájemnému sebevymezování, přesto se někteří jejich příslušníci snažili socioekonomicky pomoci později příchozím, nejčastěji formou informací zprostředkovaných v rámci krajanských spolků a tiskovin. Podle vzpomínek řady emigrantů ve Švýcarsku, tamní české spolky, „*to byla víceméně burza – informací, nápadů a třeba i zprostředkování míst nebo styků*“.⁴⁶ Podobně tomu bylo třeba i ve Spojených státech, „*vona tam existovala, v těch Státech, taková, no, [česká] mafie*“.⁴⁷ V některých případech – zejména tam, kde došlo k negativnímu vymezování emigrantů na česko-slovenském základě, což byl případ například Austrálie – dokonce mezi sebou některé krajanské spolky „bojovaly“ o vliv na nově příchozí. „*Voni čekali na letišti, když přilítali jako noví emigranti. A hned je chytli, ty Slováky, na letišti a říkali: práci ti dám, i byt, aj ženu. A tak je vodlákali*“.⁴⁸ Platilo, že „*ačkoli si ... tyto organizace mnohdy kladly za cíl 'udržení češství' svých členů na základě sdružování a spolkové činnosti ... z ryze praktických důvodů se musely primárně snažit o jejich alespoň částečnou, zejména pracovní a občanskou integraci do hostitelské společnosti. V důsledku tak působily de facto protichůdně svým záměrům*“.⁴⁹ Ještě důležitější však byla úloha neformálních sociálních kontaktů mezi zahraničními Čechy, neboť velká většina emigrantů z období 1968–89 se krajanských spolků stranila buď zcela, nebo brzy po své integraci do hostitelských společností. Tab. č. 4 ukazuje zájem respondentů o formální i neformální slabé sociální vazby na bázi krajanství pod-

⁴⁵ *Ibid.*, s. 80–83.

⁴⁶ Resp. č. 28, 14. 11. 2002.

⁴⁷ Resp. č. 52, 10. 1. 2003.

⁴⁸ Resp. č. 122, 14. 5. 2003.

⁴⁹ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 43.

le jednotlivých emigračních vln. Ukazuje se, že z tohoto úhlu pohledu neexistují kvantitativní rozdíly mezi oběma hlavními poválečnými emigračními vlnami (ve všech případech zhruba polovina emigrantů udržovala etnické sociální vazby a polovina nikoli). Stejně tak se potvrzuje minimální závislost případné pozdější reemigrace na členství v etnických sociálních skupinách v období emigrace.

Tab. č. 4: Zájem českých emigrantů o etnické sociální vazby

	Etnické sociální vazby		Žádné etnické sociální vazby	
	četnost	%	četnost	%
Emigranti 1948–1967	8	44	10	55
z toho reemigranti po r. 1989	5	42	7	58
Emigranti 1968–1989	55	49	57	51
z toho reemigranti po r. 1989	45	51	43	49
Celkem	63	48	67	51

Posledně uvedená charakteristika nehrála roli ani v případě dvou nejdůležitějších typů „krajanské výpomoci“, zprostředkování práce a bydliště. K určitým rozdílům ovšem docházelo v případě obou emigračních vln. Jen 4 respondentům (22%) z emigrační vlny 1948-67 pomohly jejich kontakty s krajany při získání bydliště v hostitelských společnostech, oproti 30ti z pozdějších emigrantů (27%). Tento rozdíl přitom můžeme vysvětlit negativními „národoveckými“ postoji pouňorových emigrantů, kteří se rádi prezentovali jako „politictí exulanti“, vůči příslušníkům dřívějších emigračních vln, kteří svým nejčastěji ekonomicky motivovaným odchodem do zahraničí podle jejich názoru „zradili národ“⁵⁰ Žádný rozdíl naopak nebyl v případě zprostředkování (většinou prvních) pracovních příležitostí; z emigrační vlny Února 1948 byl tento typ sociální pomoci poskytnut 5ti respondentům (27%) a z emigrační vlny Srpna 1968 30ti respondentům (27%).

O pracovních aktivitách českých západních emigrantů v jejich hostitelských společnostech přitom platilo, co platí o imigrantech do značné míry obecně,⁵¹ že totiž „poměrně velká část [emigrantů] si vybuodovala slušnou nebo

⁵⁰ *Ibid.*, s. 45. To se netýká politické emigrace před druhou světovou válkou, ostatně mnohdy formované právě lidmi, kteří pak znovu emigrovali po Únoru 1948.

⁵¹ Chiswick, Barry R.: „Are Immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis“. In: Brettell, C. B. – Hollifield, J. F. (eds.): *Migration Theory*. Routledge, New York – London 2000, s. 69–71.

průměrnou existenci v porovnání s místními“.⁵² Většina českých emigrantů, jak poválečných tak i pozdějších, třebaže mnohdy z Československa na Západ odcházeli téměř s prázdnou a zahraniční původ jim byl z hlediska uplatnění na trhu práce ve většině zemí spíše na obtíž, našla po poměrně krátké periodě silného poklesu socioekonomického statutu průměrné či slabě nadprůměrné postavení v hostitelských společnostech, včetně odpovídajícího příjmu. Ať jako podnikatelé nebo (častěji) jako zaměstnanci soukromých i státních subjektů, čeští emigranti se dokázali velmi rychle prosadit na trhu práce. Bylo tomu tak díky „pozitivnímu předvýběru“ v podobě samotné emigrace, existenci slabých sociálních vazeb mezi emigranty a často i širším mezinárodním zkušenostem, než kterými disponovalo místní obyvatelstvo (což platí pro všechny imigranty), k tomu však přistupovalo i jejich relativně vysoké vzdělání – patrně zejména v případě emigrantů z r. 1968 a pozdějších, „sociokulturní výbava“ získaná v průběhu primární socializace uvnitř vyspělé české společnosti a snad i další faktory. Každopádně však část (byť výrazně menšinová) z nich po roce 1989 volila návrat do Československa, resp. České republiky. Některé důvody, vedoucí k reemigraci, přitom již byly zmíněny, mezi další patří právě možnost uplatnění na trhu práce a/nebo různými příčinami (sentiment) motivovaná volba prožít poslední roky života (nejčastěji penzijní věk) v rodné zemi.

Předně je totiž třeba uvést, že podstatná část emigrantů se do České republiky vrací po ukončení svých ekonomických aktivit v zahraničí, ať již z důvodu nuceného odchodu do důchodu (některé evropské země) nebo bez něj. V rámci provedeného výzkumu šlo o 35 respondentů (35%), přičemž mezi důvody k návratu byl uváděn především vztah k rodné zemi, včetně jeho praktických konsekvencí (dokonalá znalost jazyka a kulturních specifik atd.), ale také lepší zdravotní a sociální zaopatření v ČR.⁵³ „*Ten základ, hlavně když už odejdete ve vysokém věku, tak ten základ máte tady [=ČR]*“, poznamenala reemigrantka z Kanady, kterou k rozhodnutí reemigrovat vedla navíc i její osobní zkušenost z práce ve starobinci. „*Já jsem se mnohokrát setkala s tím, že lidé, kteří žili v Kanadě třeba šedesát let, ale byli například, dejme tomu, z Portugalska, Itálie ... lidé, kterým bylo opravdu špatně, nebo se cítili nějak vykořeleni ... tak třeba na angličtinu vůbec nereagovali, ale velice dobře reagovali stále na svojí mateř-*

⁵² Brouček, Stanislav – Hrubý, Karel – Měšťan, Antonín (eds.): *Emigrace a exil jako způsob života*. Karolinum + EÚ AV ČR, Praha 2001, s. 32.

⁵³ To se uplatnilo zejména ve srovnání s některými mimoevropskými kapitalistickými zeměmi, typicky se Spojenými státy či Jihoafrickou republikou, případně i s Austrálií. Z evropských zemí šlo především o Spojené království.

skou řeč.⁵⁴ Kvalita a relativní statusová výše tohoto sociálního zaopatření je samozřejmě ještě podtržena skutečností, že řada reemigrantů pobírá důchody ze zahraničí, jejichž relativní hodnota v ČR je pochopitelně vyšší, anebo žije z výnosů svého zahraničního majetku. Neplatí to však ve všech případech. Někteří emigranti se v hostitelských zemích nechtěli či nemohli zapojit do tamního systému sociálního zabezpečení, aniž dokázali nashromáždit dostatečně velký majetek, takže do českých zemí přišli bez jakýchkoli příjmů. V této situaci jim sice byl vyměřen důchod, ovšem reálně se ve většině případů pohybují pod hranici životního minima. Tito – a mnozí další – reemigranti se proto, přes svůj vysoký věk, aktivně zapojili do pracovního procesu.

Jedním z nejdůležitějších distinktivních rysů mezi západními reemigranty a českou majoritou je totiž vztah k práci, respektive neschopnost představit si život bez práce na straně bývalých emigrantů. Z navrátilivších se emigrantů v důchodovém věku totiž plných 21 (60%) v České republice pracuje, nezávisle na ekonomické nezbytnosti tohoto kroku, přičemž naprostá většina ostatních penzistů o získání práce buď usiluje nebo již je práce neschopná ze zdravotních důvodů. Sotva si přitom představit podstatnější rozdíl ve srovnání s běžnou českou tužbou po „nicnedělání na penzi“. Reemigrant ze Spojeného království, který je v daném ohledu naprosto typickým příkladem, k tomu prohlásil: „já jsem si nedovedl představit, že bych mohl být penzistou v XYZ, kde jste vlastně byl vprostředku a najednou jste odsud [odsunut] ... Jako historika mě prostě zajímají velké společenské změny a tady [= ČR] byl člověk na místě“.⁵⁵ Pracující důchodci z řad reemigrantů se přitom nejčastěji uplatňují jako zaměstnanci středních a malých firem, jako obchodní poradci, v zaměstnání vyžadujících znalost cizích jazyků (především angličtiny) a v poměrně velké míře také v místní i celonárodní politice.

Vyloučíme-li skupinu osob v důchodovém věku, lze z hlediska dynamiky pracovního a ekonomického postavení reemigrantů rozlišovat mezi těmi, kdo se do ČR vrátili na základě vlastního volního rozhodnutí (54 případů; 83%) a těmi, kdo reemigrovali v důsledku rodící se východoevropské ekonomické politiky svého zaměstnavatele, pro níž rozhodně byli vhodnými subjekty. Tato posledně uvedená skupina je překvapivě poměrně velká (11 případů; 17%), přičemž platí, že ve všech případech došlo v důsledku reemigrace ke zvýšení relativního socioekonomického statutu subjektů. Podobně tomu bylo také mezi „dobrovolnými“ reemigranty. Značná část reemigrantů v produktivním věku očekávala od svého

⁵⁴ Resp. č. 86, 12. 3. 2003.

⁵⁵ Resp. č. 89, 18. 3. 2003.

příchodu do České republiky zlepšení postavení na trhu práce (díky zahraničním zkušenostem) a v důsledku toho také zvýšení příjmové hladiny a celkové sociální pozice, jakkoli již v hostitelské zemi většinou nadprůměrné.⁵⁶ Skutečnost však většinou – alespoň v případě pracovního a ekonomického postavení, méně již vzhledem k jejich sociálnímu vlivu – dokonce předčila tato očekávání. Reemigraci si polepšili i ti, kteří to vůbec neočekávali a kteří s návratem do České republiky zvýšení socioprofesionálního statutu nespojovali. Souhrnně lze říci, že většina „dobrovolně“ reemigrujících respondentů se do „staré vlasti“ vracela mezi jiným z důvodu uplatnění svých zahraničních zkušeností v pracovní a ekonomické oblasti prostřednictvím participace na transnacionálních sociálních a ekonomických prostorech (39 případů; 78%), k čemuž obvykle i došlo. Buď šlo o osoby, jejichž postavení bylo v této oblasti nadprůměrné již na Západě (21 případů; 39%), nebo naopak o příslušníky nižších sociálních skupin (18 případů; 33%). Někteří reemigranti pak ze zahraničí – především z anglosaských zemí – odcházeli také v důsledku prudkých socioekonomických změn poslední doby, globalizace a tzv. koroze charakteru v prostředí moderního flexibilního kapitalismu.⁵⁷ Tento „útěk před flexibilitou a nemorálností“, před novými formami pracovních vztahů, však jednak nebyl ani jediným, ani primárním důvodem reemigrace, ve druhé řadě byl obvykle důsledkem subjektivního axiálního rozhodnutí ve prospěch osobního přispění k budování morálnější a sociálnější verze kapitalismu v České republice, než je ta aktuálně působící v anglosaských zemích.

Pro naprostou většinu reemigrantů přitom platilo, že osobní socioekonomický prospěch v důsledku své reemigrace spojovali se snahou o aktivní přispění ve prospěch české společnosti; jde o postoj který nazývám fundamentálním individualismem a který vychází z tradičních liberálních hodnot, projevujících se mj. i v ekonomické a sociální oblasti.⁵⁸ Obrátíme-li však pozornost k fungování sociálních kontaktů v procesu pracovní a hospodářsko-sociální integrace reemigrantů do české společnosti, naprostá většina z nich se shodla na přesvědčení, že „o ně nikdo nestál“. České prostředí nemělo a mnohdy stále ještě

⁵⁶ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 72; *Idem*: „The Disappointed“ *o.c.*, s. 802–803.

⁵⁷ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 74. K popisované socioekonomické proměně cf. např. Hertz, Noreena: *The Silent Takeover. Global Capitalism and the Death of Democracy*. The Free Press, New York 2001; Sennett, Richard: *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. Norton, New York – London 1998.

⁵⁸ Na daném místě nelze tuto otázku diskutovat širěji, čtenář nechť se obrátí na Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 74–79. Výzkum v mnoha případech ukázal bazální náboženskou podmíněnost uvedené charakteristiky, viz Nešpor, Zdeněk R.: *Náboženství a emigrace 20. století. Český případ*. Religio, Revue pro religionistiku II, 2003, 2, s. 205–226.

nená skutečný zájem na získávání hlubších poznatků o fungování západního kapitalismu a především nestojí o „nekalou konkurenci“ v podobě pracovníků se zahraničními odbornými zkušenostmi a jazykovými znalostmi. Typická reemigrantská zkušenost je v této oblasti silně negativní: „*sem [= ČR] člověk přišel a najednou se vyděsil, jaký strašlivý svět tady je. Tady to vypadalo jako nějaká banánová republika, neuvěřitelná hamiznost, zlodějina, korupce, faleš ... Já jsem tehdy [= první polovina 90. let 20. stol.] ještě přemýšlel, jak bych mohl pomáhat. Byl jsem na tom dobře, tak jsem si myslel, že vlastně nepotřebuji žádné plat ... ale to vás rychle vyléčili ty lidi, protože ste zjistil, že vo todleto vůbec nikomu nejde. ... Když jsem pak hledal práci, zjistil sem, že bych prostě nedopadl dobře. Protože tady bejt závislej na Čechách je velikej průšvih*“.⁵⁹ Právě z tohoto důvodu, stejně jako díky svým západním zkušenostem a kontaktům, začala naprostá většina reemigrantů v produktivním věku po svém návratu do České republiky samostatně podnikat. Jejich kapitálové možnosti jim obvykle nestačily na založení větších než středních firem, privatizace se zúčastnit buď nemohli (nebyli v té době občany ČR) nebo nechtěli z odůvodněných obav z korupčních a dalších ilegálních praktik.⁶⁰ Proto jsou dnes vlastníky malých (vč. jednoosobních) a středních firem prakticky ve všech myslitelných oborech podnikatelské činnosti, většinou orientovaných na mezinárodní podnikání a silně kriticky se stavějících vůči českému podnikatelskému prostředí (jak v podobě dalších subjektů, tak ve vztahu k zaměstnancům). Namísto možného rozšíření transnacionálních sociálních prostorů mezi Českou republikou a řadou západních zemí tak vzniklo několik „ostrůvků reemigrantů“, kteří sice působí jako významní sociální, ekonomičtí a kulturní prostředníci, avšak jen na malou část české populace. Na část která o to stojí, neboť si je vědoma všestranné výhodnosti této pozice.⁶¹

S většinovým negativním přijetím a ignorancí západních reemigrantů českou společností souvisí také nízká míra funkce slabých sociálních vazeb těchto subjektů, která je v přímém protikladu k výše popisované emigrační situaci. Zatímco v případě příprav na emigraci a následné adaptace v prostředí hosti-

⁵⁹ Resp. č. 87, 12. 3. 2003.

⁶⁰ V případě západních reemigrantů měly malý význam i majetkové restituce, které obohatily méně než 10 % respondentů. Ve většině případů navíc nešlo o nemovitý majetek vhodný k podnikatelské činnosti, byl několik firem primárně vzniklých na těchto základech v současné ČR existuje. Platí pro ně však totéž, co pro podnikatelské aktivity reemigrantů kapitálově zajištěné z jiných zdrojů.

⁶¹ Je třeba říci, že stále ještě jde o názor menšinový. Zkušenosti např. majitele restaurace v západní Evropě, který se několikrát pokoušel o obchodní spojení s ČR jsou takové, že čeští partneři „*jakmile zjistili, že to [= zboží] de ven, tak okamžitě ty ceny narůstaly neuvěřitelně. To sem se setkával hodně často, ... [tak] sem to vzdal, protože sem si říkal, že to nemá cenu*“ (resp. č. 45, 30. 4. 2003).

telských společností hrály slabé sociální vazby velmi významnou úlohu informačních kanálů a mnohdy i přímé sociální podpory, jen velmi málo z toho se projevilo v okamžiku reemigrace. Do jisté míry se zde uplatnily informace získané prostřednictvím dřívějších reemigrantů (nebo lidí s tzv. upraveným vztahem k ČSSR, kteří směli Československo navštěvovat i v období vlády komunistického režimu) o současné české situaci, avšak spíše jen bezprostředně po Sametové revoluci a spíše minimálně. Situace byla taková, že svobodné Československo chtěl vidět každý „na vlastní oči“ a informace z „druhé ruky“ již nepotřeboval. Jejich důležitost, stejně jako význam konkrétní sociální pomoci, se mnohdy ukázala až po vlastní reemigraci a v průběhu reintegrace do české společnosti, kdy mnozí reemigranti neradi zjistili, že se již na své dřívější, předemigrační slabé sociální kontakty naprosto nemohou spolehnout. „Ty kontakty samozřejmě vyprchaly ... a ty lidi, který jsem znával, se velice proměnili ... Stáli mě spoustu peněz a nikdy, nikdy mě to nebylo vráceno. Dycky to dopadlo špatně, dycky sem byl sejmut.“⁶² Jen necelá čtvrtina respondentů (22%) byla po svém návratu s to alespoň částečně obnovit někdejší sociální kontakty, avšak i v těchto případech jde o subjekty, kteří se většinou stýkají s *homines novi*. Slabé sociální vazby jen ve výjimečných případech přetrvaly období emigrace (jež mohlo trvat od čtyř do více než padesáti let), naopak někteří reemigranti se setkali s pokryteckým personálním zájmem ze strany té části jejich někdejších přátel, která aktivně participovala na policejních a kontrolních funkcích komunistického režimu (např. jako agenti StB). Tito lidé využili počáteční neznalosti reemigrantů a pokusili se o spojení s nimi (neboť nikdo jiný o ně nestál), nijak však nepřekvapuje, že takové svazky neměly dlouhého trvání.

O malém významu slabých sociálních vazeb v průběhu reemigrace a reintegrace bývalých emigrantů do české společnosti svědčí i skutečnost, že jen v pěti případech (5%) se respondentům z této strany dostalo nějaké podstatnější pomoci ať již v podobě sociálních kontaktů, pracovních příležitostí apod. Stará přátelství a staré známosti tedy nefungovaly, nové bylo teprve třeba vytvořit, k čemuž ve většině případů došlo a stále dochází. Vzhledem k nezájmu až odporu české majority k západním reemigrantům však tato nová přátelství vznikají poměrně obtížně, většina respondentů prvních několik let po své reemigraci žila dosti osaměle, stýkala se především (nikoli ovšem vždy v dobrém) se sousedy, spoluzaměstnanci a státními úředníky. Pro více než třetinu (39%) proto byly významné vztahy s dalšími reemigranty, ať již přenesené přímo ze

⁶² Resp. č. 87, 12. 3. 2003.

zahraničí, nebo – častěji – vytvořené v České republice na základě společné emigrační a reemigrační zkušenosti. Právě tyto známosti a přátelství podstatné části reemigrantů usnadnily formálně-institucionální i ryze praktický vstup do českého prostředí a někdy jim i otevřely cestu k české společnosti, nebo ji naopak suplovaly. V Praze, kde je naprosto největší koncentrace reemigrantů, dokonce existuje několik jejich neformálních a velmi málo institucionalizovaných skupin, scházejících se příležitostně ve vybraných restauracích.⁶³ Minimalizací institucionálních či dokonce formálních charakteristik těchto „sdužení“ se ovšem západní reemigranti velmi liší od reemigrantů z Rumunska a ze zemí bývalého SSSR,⁶⁴ což můžeme opět vysvětlit odlišným chápáním vztahu jedince a kolektivních entit.⁶⁵ Neznamená to však nižší význam těchto neformálních sdužení, spíše opak je pravdou.⁶⁶

Bydlení a environmentální zakotvení

Vzhledem k významu a povaze obou typů sociálních vazeb českých západních reemigrantů v 90. letech a na přelomu 20. a 21. století platí, že nejdůležitější obecný problém reemigrace, habitační otázku,⁶⁷ téměř ve všech případech řešili individuálně nebo v okruhu nukleární rodiny. Na počátku 90. let se sice uplatnila snaha české vlády poskytnout byty některým prominentním reemigrantům, především politikům Pražského jara a umělcům evropského formátu, tento záměr – prováděný prostřednictvím přímé vládní intervence – se však dotknul jen velmi malého počtu reemigrantů. Jen o něco více z nich získalo bydliště na zá-

⁶³ V průběhu výzkumu byla zjištěna existence tří takových skupin; dvě z nich se neformálně scházejí jednou týdně, ve třetím případě jde o skupinu chodící každý večer do téže restaurace.

⁶⁴ V ČR existuje *Sdužení Čechů z Volyně a jejich přátel* a *Spolek Čechů z rumunských Karpat*, členy těchto organizací je naprostá většina východních reemigrantů.

⁶⁵ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 75–77.

⁶⁶ V případě některých reemigrantů z Rumunska (baptisté ze Svaté Heleny) ovšem ještě větší roli hraje jejich církevní příslušnost. K tomu *cf.* Nešpor, Zdeněk R. – Hornofová, Martina – Jakoubek, Marek: „Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. IV. Religiozita reemigrantů. Závěry“. *Lidé města, Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace* 8/2002, s. 94–100.

⁶⁷ Z hlediska provedeného výzkumu (a vlastně jakéhokoli sociologického či sociálně–antropologického šetření, na rozdíl od studií demografických, politologických či právních) naproti tomu nehraje roli otázka státního občanství či formálního trvalého bydliště (domovského práva). Vzhledem k měnící se legislativě i z dalších, objektivních i subjektivních důvodů jsou někteří reemigranti občany České republiky, další mají dvojí občanství nebo jsou občany jiných zemí. Totéž však platí o západních emigrantech, kteří návrat do ČR odmítli, či o lidech kteří žijí v obou (více) zemích. V rámci výzkumu byly za reemigranty považovány osoby, žijící více než 2/3 roku v ČR a mající zde faktické (ne nutně formální) trvalé bydliště.

kladě trvání svého českého občanství od jednotlivých obecních/městských úřadů a stejně mizivý byl vliv majetkových restitucí (viz tab. č. 5).

Tab. č. 5: Způsob nabytí faktického bydliště západními reemigranty⁶⁸

typ vlastnictví	způsob nabytí	četnost	valid. %
osobní vlastnictví	koupě	38	51
	restituce	5	7
	dědictví	5	7
	přistěhování k partnerovi	8	11
mimo osobní vlastnictví	pronájem	8	11
	nájem zprostředkovaný obec. úřadem/vládou ČR	6	8
	nájem zprostředkovaný zaměstnavatelem	5	7
nezjištěno	–	25	–
celkem	–	100	100

Jen asi třetina reemigrantů byla při svém návratu v habitační otázce „omezena“ ať již nabytím konkrétní nemovitosti (18 případů; 24%), nebo lokalitou (11 případů; 15%),⁶⁹ zatímco před ostatními stála možnost volby, závislá ovšem v řadě případů na jejich pracovních, sociálních či ekonomických možnostech a prioritách. Přesto lze v této otázce vysledovat silné společné rysy všech reemigrantů, nezávislé dokonce na zmiňovaných omezeních, neboť subjekty se samozřejmě mohly v případě nelibosti přestěhovat (což také část z nich udělala).

Především platí, že téměř tři čtvrtiny reemigrantů směřovaly do Prahy (72%), přičemž rodilých Pražáků mezi nimi bylo jen – shodných – 72% (mezi reemigranty do Prahy, kteří v Praze před svou emigrací nebydleli, převažovali lidé ze vzdálenějších oblastí Čech a především z Moravy a ze Slezska), zatímco jinde

⁶⁸ Zjištěné hodnoty uváděné v tab. č. 5. a 6., zejména relativní validní hodnoty, samozřejmě nejsou plně reprezentativní vzhledem k poměrně významnému počtu nezjištěných dat. Mám však za to, že alespoň pro orientaci jsou dostačující.

⁶⁹ V případě přidělení bytu obecním úřadem na základě někdejšího trvalého bydliště a někdy i v případě zprostředkování bydliště zaměstnavatelem. Toto omezení se většinou vztahovalo na možnost výběru z několika bytů v dané lokalitě.

v Čechách našlo místo bydlení 24% respondentů a na Moravě a ve Slezsku jen 4%. Na vzniku této asymetrie se podílelo několik důvodů. Předně podstatná část reemigrantů původně pocházela z Prahy a nedovedla si představit – jako většina velkoměstských obyvatel – život kdekoli jinde. Názor jedné respondentky, že „*Praha se stala megapolis, tam je nemožný kvůli autům ani chodit, v centru se nedá parkovat a tak dál ... Pro nás není problém se sebrat a jet do Prahy, to je padesát pět minut na Jižní město pohodlného řízení a můžem tam strávit i noc v hotelu, to nás finančně nezabije*“,⁷⁰ byl z tohoto úhlu pohledu spíše ojedinělý. Praha jako jediné velkoměsto navíc lákala

i svými kulturními⁷¹ a sociálními možnostmi, včetně anonymity (pochopitelné vzhledem k negativnímu vztahu české majority k reemigrantům), stejně jako možnostmi dopravními (jediné významné mezinárodní letiště v ČR). Snad ještě důležitější však byly důvody pracovní a ekonomické, především vysoká koncentrace zahraničních firem (ať již jako zaměstnavatelů, nebo obchodních partnerů), vysoká poptávka po zaměstnancích se zahraničními zkušenostmi a s dokonalou znalostí cizích jazyků, vyšší příjmová hladina a v neposlední řadě absence či alespoň výrazné snížení přetrvávání „komunistické mentality“, k němuž podle naprosté většiny reemigrantů dochází především na venkově.

Praha a další města nad 100 000 obyvatel dokonce tvořily více než tři čtvrtiny reemigračních míst (78%), zatímco asi jedna pětina respondentů se v České republice nastěhovala do městeček a obcí pod 5 000 obyvatel (19%). Nejmen-

Obr. č. 1: Rodinný domek movitějšího reemigranta získaný koupí, stavba z 30. let 20. století bez adaptace, obec s 3500 obyvateli ve středních Čechách. Foto autor, 2003.

⁷⁰ Resp. č. 102, 5. 4. 2003.

⁷¹ Poměrně časté vysvětlení spočívalo v názoru, že „*my nejsme chalupáři a tak je nám ten zvyk vyjít z Prahy cizí. Já musím být v tý Praze, abych se cejtila, že sem Češka ... že prostě tady patřím*“ (resp. č. 57, 27. 1. 2003).

ší zájem byl o středně velká města, do nichž reemigrovaly 3% vzorku, ve všech případech přitom šlo o jejich rodiště či před-emigrační bydliště. Poměrně malý nárůst nových obyvatel velkých měst přitom lze vysvětlit buď opět nostalgií, buď pracovními možnostmi, nebo konečně stejnými důvody, jaké byly uvedeny v případě hlavního města. Navíc, vzhledem k Praze, jde skutečně o nevelký počet osob. Zajímavější je zájem části reemigrantů o bydlení na venkově, zejména proto že až na výjimky nešlo o reemigrace do dřívějšího bydliště. Tento zájem byl většinou motivován klidnějším a ekologičtějším prostředím, někdy také větší sociální soudržností a lepšími sociálními vztahy uvnitř lokální komunity.⁷² Reemigrantům naopak nevadilo dojíždění do práce nebo složitější zařizování běžných životních potřeb (týkající se i nepracujících důchodců), které (spolu s regulovaným nájemným) tak silně podvazuje místní flexibilitu české populace. „Útěk z měst“ ovšem byl reemigranty vždy náležitě promyšlen a pečlivě zvážen, mj. i pro širokou publicitu s ním spojených problémů v západních médiích, takže byl ve všech případech zpětně hodnocen kladně. Naopak ti, kdo se rozhodli žít ve velkoměstě a především v Praze, odmítali o jakémkoli jiném místě bydliště za stávajících podmínek uvažovat, v naprosté většině pak ani neholdovali stále ještě obvyklé víkendové rekreaci na (vlastních) chatách a chalupách.⁷³

Podobně jednoznačné trendy, jako v případě výběru habitační lokality, nalézáme také při výběru konkrétního bytu/rodinného domu a jeho dalších úpravách (viz tab. č. 6).

Tab. č. 6: Typ bydliště západních reemigrantů

typ	četnost	valid. %
cihlový byt ve staré zástavbě	22	39
cihlový byt – novostavba	4	7
panelový byt	5	8
rodinný dům ve staré zástavbě	23	40
rodinný dům – novostavba	3	5
nezjištěno	43	–
celkem	100	100

⁷² Cca 1/3 respondentů bydlící na venkově ovšem měla opačný názor, zejména vzhledem k již zmiňované negativní recepci reemigrantů.

⁷³ Viz pozn. č. 66.

Obr. č. 2: Zámek z 18. století, bývalý statek, reemigrantem získaný v restituci; částečně adaptováno v 90. letech. Obec se 400 obyvateli, střední Čechy. Foto autor, 2002.

Výběr konkrétního bydliště v případě západních reemigrantů do České republiky úzce souvisel s jejich vztahem k majetku, odpovídajícím weberovskému typu „povolání“.⁷⁴ Rozhodně se přitom nejednalo – jako je tomu u části české populace – o přímou demonstrativní spotřebu,⁷⁵ komplementární k trvalému majoritnímu egalitářství, naopak šlo o dlouhodobé využití investovaných prostředků. Většina respondentů nějakým způsobem vyjádřila, že „já sem právě takovej ten člověk, kterej když něco má svýho, tak to pořád rozšiřuje“.⁷⁶

Bydlení ve staré zástavbě, které volily téměř čtyři pětiny (80%) reemigrantů, znamenalo především „sázku na jistotu“, na kvalitu a estetickou uměřenost prověřenou řadou let trvání; v případě reemigrantů ze Spojených států a z dalších typických imigračních zemí se pak snad uplatňovala i jistá nostalgická touha po osobním zakoušení dlouho neuživatelného typu historických artefaktů. Bydlení ve staré zástavbě ovšem pro reemigranty neznamenalo snížení habitačního standardu, v naprosté většině případů je totiž získání takovéto nemovitosti podnítilo k její nákladné a vkusné rekonstrukci. Na tomto místě netřeba roze-

⁷⁴ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti, o.c.*, s. 76. Cf. Weber, Max: *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. University of California Press, Berkeley 1978, s. 140–144.

⁷⁵ Cf. Veblen, Thorstein: *Teorie zahálčivé třídy*. Sociologické nakladatelství, Praha 1999.

⁷⁶ Resp. č. 117, 26. 4. 2003.

bírat problémy, které mnohdy vznikaly mezi reemigranty a jimi angažovanými českými stavebními firmami, problémy které je v řadě případů vedly k tomu, že se další rekonstrukce chopili sami. Je však nezbytné uvědomit si požadovaný vysoký standard získaného ubytování, neboť „samozřejmě, my sme náročný. Všetchno chceme, aby fungovalo ... a máme požadavky, jako že chceme mít saunu a že chceme mít tři koupelny a takovýchle věci“.⁷⁷ S užitnou hodnotou nemovitosti ovšem byl vždy spojován i její stavební stav a vzhled při již zmiňovaném „historismu“, tedy primárním zájmu o stavby postavené před rokem 1940.

Ti reemigranti, kteří dávali přednost novostavbám, kladli velký důraz na jejich začlenění do okolního prostředí a na subjektivní návrh vnitřní dispozice,⁷⁸ rozhodně pohrdali např. typizovanými příměstskými domky či panelovými domy. Výjimkou nebylo ani to, že jim projektovou dokumentaci zpracovával zahraniční architekt, nebo architekt z řad reemigrantů znalý moderní architektonické a urbanistické sociologie. Jak to lapidárně vyjádřil jeden z respondentů, „českému architektovi [stále] připadá nejdůležitější ten jeho vlastní čin ... [ale] to, že se rozbila úplně napadrť společnost lidí, ta community, to člověk může klást otázku, jestli to bylo omylem, nebo jestli to byl záměr“.⁷⁹ K bydlení v zástavbě z období komunistického režimu, nevyhovující dnes ani funkčně ani esteticky, tak zůstali „odsouzeni“ pouze ti reemigranti, kteří dané nemovitosti získali, aniž byla v jejich (hlavně finančních) možnostech jejich směna za jiné. Bylo-li to možné, takovou směnu samozřejmě co nejrychleji provedli.

Vychází-li habitací volba západních reemigrantů z kulturních hodnot, jimž se naučili v průběhu socializace do západních společností, na prvním místě z jejich liberálního fundamentálního individualismu, tyto hodnoty se projevují také v jejich vztahu k okolnímu prostředí. Reemigranti často kritizují stále ještě nedostatečný ekologický přístup majoritní populace, přičemž jejich zájem o environmentální problémy je dán nikoli jen vztahem k „přírodě“, ale recepcí vzájemné provázanosti všech prvků biotického celku.⁸⁰ Péče o životní prostředí, stejně jako o vlastní i cizí majetek a citlivý přístup k estetickým a kulturním hodnotám spolu totiž na axiální a symbolické rovině fundamentálně souvisí.

⁷⁷ Resp. č. 102, 5. 4. 2003.

⁷⁸ Prostorové začlenění velké většiny staré zástavby bylo již v okamžiku jejího vybudování kvalitní a esteticky sladěné, zatímco eventuelní zájem na změně vnitřní dispozice (vyvolaný již výraznou proměnou způsobu bydlení v posledním půlstoletí) byl řešen prostřednictvím rekonstrukcí. O habitacím „historismu“ reemigrantů svědčí skutečnost, že cena většiny rekonstrukčních prací přesáhla cenu adekvátní novostavby.

⁷⁹ Resp. č. 110, 15. 4. 2003.

⁸⁰ Holý, L.: *Malý český člověk, o.c.*, s. 150.

Tyto charakteristiky západních reemigrantů přitom vycházejí ze stejného pramene jako jejich aktivní participace na rodících se strukturách občanské společnosti, na standardizaci dosud „divokého“ českého kapitalismu atd. A právě v tom lze shledávat největší přínos těchto kulturních prostředníků, přínos který snad v budoucnu povede k reintegraci české společnosti do okcidentálního civilizačního okruhu. Nutno ovšem kriticky poznamenat, jak ukázal tento i další výzkumy, že zájem o reálné kulturní hodnoty vyspělých západních společností, nikoli o jejich rétorickou a mnohdy zcela zkratkovitou podobu, prezentovanou některými publicisty i politiky,⁸¹ je v České republice stále ještě velmi nedostačující. I proto se západní reemigranti významnou měrou sdružují jen mezi sebou⁸² a/nebo v okruzích cizinců žijících v ČR, respektive vyhledávají marginální sociální skupiny, hájící partikulární zájmy, s nimiž se ztotožňují a (spolu)vytvářejí tak zárodky občanských aktivit. Vedle ekologických a některých lokálních hnutí mezi tyto skupiny patří také některá církevní společenství či (neformální) zájmové organizace, například nudisté.⁸³

Závěry

Provedený výzkum, svého druhu vůbec první, ukázal zásadní odlišnosti mezi českými východními a západními reemigranty na konci 20. a na počátku 21. století a majoritní českou populací. Tyto rozdíly, vedoucí v řadě případů k silnému sociokulturnímu střetu, přitom vycházejí z fundamentálních odlišností v symbolické a hodnotové oblasti, vzniklých sekundární socializací emigrantů v jejich hostitelských zemích. Přitom zatímco reemigranti z Východu vnímají sociokulturní nadřazenost československé společnosti, do které se proto obvykle rychle asimilují, reemigranti z vyspělých zemí recipují situaci právě opačně. K jejich asimilaci do většinového českého prostředí proto nedochází, nebo k ní dochází jen velmi pomalu a v konkrétních institučních sférách, zatímco v jiných oblastech se snaží zachovat na Západě internalizované kulturní hodnoty a jim odpovídající vzorce chování. Typickými příklady institučních sfér, v nichž dochází k minimální asimilaci a které proto jsou poli mezikulturního střetu, je habitač-

⁸¹ Cf. Orenstein, Mitchell A.: *Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in the Postcommunist Europe*. University of Michigan Press, Ann Arbor 2001, s. 62 aj.; Večerník, Jiří: „Výzkum společenské transformace a česká sociologie“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 2002, 1–2, s. 60–65.

⁸² Extrémním příkladem je dokonce existence několika „emigrantských domů“ v Praze, činžovních domů z více než 3/4 obydlených západními reemigranty.

⁸³ Podle resp. č. 84 (11. 3. 2003) „jediná svobodná občanská komunita v tihle republice [= ČR]“.

ní sféra, oblast vztahu jedince k intersubjektivním entitám a z ní plynoucí sféra sociálních vazeb, nebo oblast vztahu k ekonomickým aktivitám a majetku.

Čeští reemigranti ze Západu jsou nositeli fundamentálního individualismu, hodnotového postoje vycházejícího z tradičního liberálního pojetí. Byť totiž v některých oblastech moderního vyspělého světa dnes dochází k destrukci tohoto přístupu, a právě proto, byl to právě fundamentální individualismus, který je vedl k reemigraci do České republiky a který zde výrazně ovlivňuje jejich sociální angažovanost a aktivity. Zcela protivný je naproti tomu většině reemigrantů tradiční český implicitní nacionalismus; reemigranti se cítí „světoobčany“ (přičemž mnohdy odkazují na masarykovský původ tohoto přesvědčení, byť nikoli vždy zcela oprávněně) a výrazně propagují multikulturní, respektive transnacionální pojetí moderní sociální inkluze a struktury. V České republice se však střetávají s výraznou převahou a obecnou preferencí asimilačního modelu. Výsledkem interakce obou typů představ o reemigrantské reintegraci do české společnosti se proto stal negativní postoj české většiny k reemigrantům a naopak jejich uzavření do sebe sama, respektive poměrně častý příklon k tvořícím se mezinárodním komunitám v Praze a ve velkých městech. Pracovní, ekonomické, kulturní i sociální vazby reemigrantů tak ve velké míře, nepočítáme-li jejich silné sociální vazby, probíhají uvnitř transnacionálních sociálních prostorů, které se však v současné ČR stávají spíše „transnacionálními ghety“, aniž by byly s to pozitivně ovlivňovat celospolečenskou transformaci. Profitabilita z existence transnacionálních sociálních prostorů tím je sice umenšena, nikoli však zrušena, společensky závažnější však je především skutečnost, že tato profitabilita se přímo týká jen konkrétních zúčastněných subjektů. Jinak řečeno, z reemigrace (části) západních emigrantů do České republiky mají naneštěstí zisk jen oni sami a subjekty které jsou s nimi v kontaktu (cizí státní příslušníci, členové konkrétních marginálních sociálních skupin), nikoli česká společnost jako celek. Dlužno přitom poznamenat, že česká sociální majorita si za to do značné míry „může sama“. Byla to totiž snaha řady „podnikatelů“ či zaměstnanců státní správy nelegálně se na úkor reemigrantů obohatit, stejně jako poměrně časté snahy zneužít emigrantských sociálních vazeb, které ve spojení s hodnotovou odlišností mezi reemigranty a českou majoritou mnohdy vedly k odvratu prvních od české společnosti jako celku. Simmelovský mezikulturní „most“ mezi transformující se českou společností a Západem, jenž mohl být (nejen) prostřednictvím našich reemigrantů vybudován, tak naneštěstí zůstal nedokončen, omezen na vznik partikulárních transnacionálních sociálních prostorů, vůči kterým je ze strany majority uplatňována silně restriktivní „politika“.

Jednou z nejdůležitějších příčin tohoto negativního vývoje je přitom – po mém soudu – nízká míra informovanosti české veřejnosti o problematice západních reemigrací, přetrvávání hodnotících stereotypů a nepravdivých mediálních klišé, které mnohdy mají svůj původ v období vlády komunistického režimu nebo přímo v komunistické propagandě. Řadu z těchto nesprávných představ a vědecky neudržitelných tvrzení naopak podporují sami (re)emigranti ať již svou nedostatečnou sebereflexi, idealizací sebe sama a své emigrace nebo naopak časů první Československé republiky či období Pražského jara 1968.⁸⁴ Provedený výzkum řadu z těchto tvrzení a hodnotících klišé vyvrátil. Předně zpochybnil nevědecké členění západních emigrantů na „politické exulanty“ a „ekonomické emigranty“, a tím spíše jeho spojování s jednotlivými migračními vlnami,⁸⁵ přičemž zároveň upozornil na výraznou míru významnosti osobních (primárních i sekundárních) sociálních vazeb v komplexu migračních a reemigračních důvodů. V případě reemigrací do České republiky v 90. letech 20. století to byly do značné míry právě silné sociální vazby, respektive jejich absence a potencialita vytvoření nových v etnicky homogenním prostředí „staré vlasti“, které tvořily významný důvod pro reemigraci. Naopak slabé sociální vazby, jakkoli se velmi podstatně uplatňující v průběhu vlastní emigrace, hrály jen malou roli při reintegraci českých reemigrantů do majoritní společnosti. Pokud se vyskytly, jejich podstatnou část tvořily a tvoří sociální vazby mezi samotnými reemigranty a/nebo mezi nimi a cizími státními příslušníky žijícími na území ČR, které mají zcela opačnou intenci.

Axiální diference západních reemigrantů a české společnosti se výraznou měrou projevuje i ve způsobu podnikání a vůbec vstupování do ekonomických aktivit, stejně jako ve vztahu k práci. Reemigranti si bez práce nedovedou svůj život představit, přičemž sféru pracovní činnosti doplňují i dalšími angažovanými společenskými aktivitami (politika, občanská sféra), zatímco český individualismus a primární orientace na aktuální osobní či rodinný prospěch je jim zcela cizí. Typickým příkladem zde může být vztah k majetku, nebo konkrétně k trvalému bydlišti a jeho okolí. Pro západní reemigranty je charakteristické uvažování dlouhodobé časové perspektivy (ve vztahu k minulosti i k budoucnosti), projevující se kupříkladu „habitačním historismem“ a snahou o dlouhodobě profitabilní investování finančních prostředků do nemovitého

⁸⁴ Tato idealizující pojetí skutečnosti, sebehodnocení a idealizace minulosti, byla zřejmě v emigraci nezbytná pro udržení osobní i skupinové identity a integrity, jejich další přetrvávání však je svědectvím nedostatečné sebereflexe.

⁸⁵ Viz také mojí recenzi v *Lidé města* 10/2003: 186–189.

majetku.⁸⁶ Není to však jen jeho konkrétní, ekonomicky vyčíslitelná cena, co reemigranty k tomuto postoji vede, nýbrž také uvažování zdánlivě mimoekonomických kategorií typu sociálních vazeb, environmentálních vztahů a působení atd. Tedy právě to symbolické a hodnotové „podloží“ socioekonomického chování, jehož funkci a míru významnosti v případě vyspělých západních společností objevila a zhodnotila tzv. nová ekonomická sociologie, jehož poznání však české veřejnosti dosud silně chybí. Západní kapitalismus totiž není „jen“ (a z určitého úhlu pohledu není vůbec) snahou o maximalizaci zisku na základě schématu „peníze až na prvním místě“, v počátcích české transformace pod záštitou *laissez-faire* nesmyslně propagovaného, nýbrž podstatně hlubším sociokulturním systémem s mnoha kontrolními mechanismy a se zřetelným axiálním zakotvením. Na příkladu rozporuplné (re)integrace českých západních reemigrantů do současné majoritní společnosti, jehož některé aspekty byly diskutovány v této studii, se přitom tato skutečnost projevuje velmi výrazně.

⁸⁶ Zatímco kupř. investice značné části nové podnikatelské elity do nemovitostí odpovídají spíše anglickému úsloví *quick money*.